

УДК 331.101.262:331.5.024.5

С. В. Мельник, канд. екон. наук

Г. Б. Кошелева, канд. екон. наук

І. В. Ретівцев

*ДУ "Науково-дослідний інститут соціально-трудо-
вих відносин Міністерства соціальної політики"*

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуті проблеми зайнятості сільського населення з урахуванням його професійно-кваліфікаційного та вікового складу, статусу зайнятого та місця його мешкання. Надана оцінка основним положенням проекту Концепції комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства в Україні.

Ключові слова: сільське населення, зайнятість, безробіття, ринок праці, сільська місцевість, міські поселення, державна програма.

Постановка проблеми. Труднощі переходу України до ринкової економіки, лібералізація соціально-економічних відносин суттєво вплинули на зайнятість населення і стан ринку праці в країні, особливо в сільському господарстві. Зокрема, якщо у 2000 р. у цій галузі було зайнято 4,4 млн осіб, то у 2008 р. чисельність працівників сільського господарства скоротилася до 3,3 млн осіб, або на 25,0%, а у 2010 р. – до 3,1 млн осіб, або на 29,5%. Однак ця статистика охоплює переважно тих, хто має власний наділ землі чи особисте селянське господарство. У сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах чисельність найманих робітників з 2000 по 2010 рр. скоротилася на 71,4% (з 2,8 млн осіб до 0,8 млн осіб) [1].

У першій половині 2011 р. рівень безробіття (за методологією МОП) у сільських поселеннях становив 8,9%. Але слід мати на увазі й те, що на селі половина населення зайнято в приватних господарствах, праця яких носить сезонний характер [2]. Таким чином, проблема зайнятості сільського населення на сьогоднішній день є вкрай актуальною.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми зайнятості й безробіття населення в аграрному секторі економіки України вивчалися такими ученими-економістами країни, як Д.П. Богиня, К.М. Воронич, І.Ф. Гнибіденко, М.Б. Махсма, А.Д. Руснак та ін. У працях цих авторів розглядалися питання життєвого потенціалу сільського населення як основи відтворення селянства;

розвиток самостійної зайнятості на селі та підприємницького потенціалу в сільських регіонах; вплив інвестицій на зростання зайнятості в аграрному секторі тощо.

На теперішній час дослідження проблем зайнятості сільського населення проводяться дещо в інших аспектах і пов'язані із запланованими аграрними реформами, пошуком найбільш виважених підходів до їх проведення. Це зумовлено тим, що питання зайнятості сільського населення має складну й багатофакторну природу, а сучасні темпи зменшення чисельності економічно активного сільського населення створюють для України потенційні передумови продовольчої загрози. Таким чином, вирішення цієї проблеми потребує розроблення і реалізації нових ефективних комплексних заходів.

Мета дослідження. Виходячи із загальної постановки питання, метою цієї статті є вивчення динаміки й стану зайнятості сільського населення та визначення на основі цього пріоритетних напрямів розвитку сільських територій для того, щоб максимально забезпечити збереження трудового потенціалу.

Виклад основного матеріалу. За станом на кінець 2011 р. у сільських поселеннях України мешкала третина населення. При цьому, як уже зазначалося, його чисельність, особливо в працездатному віці, постійно зменшується, що зумовлено, перш за все, відсутністю важливих умов (побутових, комунікаційних, дозвілля, охорони здоров'я, працевикористання тощо) нормального життя. Зокрема, 71,0% сіл країни не мають дошкільних закладів освіти, 41,0% – клубів і будинків культури; 50,0% – середніх закладів освіти. Дільничні лікарні наявні лише у 2,0% сільських населених пунктів; амбулаторно-поліклінічні заклади – у 12,0%; фельдшерсько-акушерські пункти – у 57,0%; водопроводи – у 22,0%, газопроводи – у 36,0%; дороги з твердим покриттям – у 58,0% [3].

Відмічаються також негативні процеси у функціонуванні аграрного ринку праці, а саме: зменшення кількості робочих місць, "хронічно" низький рівень доходів та як наслідок – міграційний відплив молоді за кордон, перехід працездатних осіб у "неформальний" сектор економіки. У цьому контексті слід зазначити, що інформація щодо кількості робочих місць, які щорічно вводяться в дію відповідно до заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (затверджена Кабінетом Міністрів України 19 вересня 2007 р. № 1158), не відповідає дійсності. Так, якщо в Україні середнє навантаження з боку безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, на 10 вакантних робочих місць (за станом на 01.07.2010 р.) становило 52 особи, то в сільському господарстві (за показником, усередненим для 20 аграрних професій чи посад) – 96 осіб, що в 1,8 разу перевищує середнє значення по країні (табл. 1).

Гостроту проблеми зайнятості мешканців сільської місцевості підкреслює перевищення значень показників рівня неформальної зайнятості над аналогічними показниками зайнятості в міських поселеннях. Так, рівень зайнятості населення на селі в неформальному секторі економіки у 2010 р.

за віковими групами 15–49 років у 3,5 разу перевищував відповідний показник для мешканців міст, а за віковими групами з 50 до 70 років – у 5 разів (табл. 2).

Таблиця 1

Попит та пропозиція на професії (посади) сільськогосподарського виробництва в Україні за станом на 01.07.2010 р.*

Назва професії (посади) сільськогосподарського виробництва	Кількість вільних робочих місць (вакансій)	Чисельність безробітних (осіб)	Рівень навантаження (чисельність безробітних на 10 вакантних робочих місць), осіб
Садовод	38	117	31
Оператор машинного доїння	52	202	39
Тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва	273	1527	56
Агроном із захисту рослин	6	36	60
Головний агроном	17	104	61
Апаратник оброблення зерна	38	245	64
Зоотехнік	27	195	72
Овочівник	81	587	72
Птахівник	65	509	78
Оператор свинарських комплексів і механізованих ферм	4	38	95
Мельник	10	100	100
Робітник на низькокваліфікованих ручних роботах у сільському господарстві	888	8971	101
Головний зоотехнік	5	51	102
Плодоовочівник	5	65	130
Оператор із штучного осіменіння тварин та птиць	4	84	210
Свинар	25	531	212
Керуючий фермою	2	67	335
Дояр	51	1720	337
Технік з племінної справи	1	48	480
Завідувач господарства підсобного сільського	1	90	900
Усього	1593	15287	96

* Чисельність незайнятих громадян та кількість вакансій, зареєстрованих у державній службі зайнятості, за станом на 01.07.2010 р. / Державний центр зайнятості, 2010.

Зазначене певним чином пов'язане із зменшенням сфери найманої праці, а також створюваною цим явищем інакшою (у порівнянні з містами) структурою зайнятості: у 2010 р. у міських поселеннях працюючі за наймом становили 91,6% від усіх зайнятих, а в сільській місцевості – лише 58,7% (табл. 3).

Таблиця 2

Рівень зайнятості населення України в неформальному секторі економіки за віковими групами в розрізі місць мешкання за 2010 р.*
(у % до загальної чисельності населення відповідної вікової групи)

Населення	Усього, тис. осіб	у т. ч. за віковими групами, років						Працездатного віку, тис. осіб
		15-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-70	
Сільська місцевість	3085,2	58,3	40,4	37,4	36,5	47,7	91,7	2325,0
Міські поселення	1564,0	16,8	11,5	10,8	10,3	9,5	18,0	1421,9
Перевищення чисельності населення сільської місцевості відповідного показника для міських поселень, разів	–	3,47	3,51	3,46	3,54	5,02	5,09	–

* Складено за даними Державної служби статистики України : Ринок праці у 2010 році : доповідь. – К. : Держ. ком. статистики України. – від 19.04.2011 № 09/2-24/115.

Таблиця 3

Частка зайнятого населення за статусом зайнятості та місцем мешкання
(у % до загальної чисельності працюючих)*

Показники	2009 р.		2010 р.	
	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення
Працюючі за наймом	59,9	91,8	58,7	91,6
Самозайняті (включаючи роботодавців та членів сім'ї)	40,1	8,2	41,3	8,4
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0

* Складено за даними Державної служби статистики України : Ринок праці у 2010 році : доповідь. – К. : Держ. ком. статистики України. – від 19.04.2011 № 09/2-24/115.

Закономірно, що труднощі з працевлаштуванням викликають міграцію сільських мешканців за кордон. За період з 2005 по 2008 рр. частка трудових мігрантів із базовою та повною загальною середньою освітою становила для сільської місцевості 80,5%, тоді як для міських поселень – 59,0% [4]. З урахуванням наявності обставин мовного бар'єра (для мігрантів до країн Євросоюзу), із сільської місцевості працездатне населення виїжджає за кордон переважно для працевлаштування на низькооплачувані некваліфіковані роботи. Тобто, у більшості випадків працевлаштування за кордоном йдеться саме про фізичну (ручну) працю, яку умовно можна порівняти з фізичною працею робітників сільської місцевості.

Особливості співвідношень показників зайнятості сільського та міського населення, загальні для України в цілому та більшості її регіонів зокрема, полягають у тому, що в сільській місцевості рівні економічної активності та зайнятості населення вищі при тому, що нижчим є рівень зареєстрованого безробіття (табл. 4).

Таблиця 4

**Рівень безробіття населення України (за методологією МОП)
за віковими групами та в розрізі місць мешкання на 2010 р.***
(у % до загальної чисельності населення відповідної вікової групи)

Населення	Усього	у тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
Сільська місцевість	7,1	12,6	8,4	8,3	6,5	4,8	–	8,1
Міські поселення	8,6	20,2	10,3	7,6	6,9	5,6	0,1	9,1

* Джерело: сайт Державного комітету статистики України, розділ "Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2010 році" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Раціональним поясненням позитивних показників економічної активності, зайнятості, безробіття сільського населення в Україні виступає те, що відповідно до термінологічних пояснень, які містяться в матеріалах вибірко-вих обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності, зайнятість населення означає не тільки працю за заробітну плату (за наймом), але також і задля одержання прибутку чи сімейного доходу на власному підприємстві, включаючи виробництво в особистому селянському господарстві (на дачній чи присадибній ділянці) з метою ринкової реалізації виробленої продукції. У такому разі, в сільській місцевості ситуація на ринку праці виглядає кращою, ніж у міських поселеннях, що нерідко відмічається дослідниками аграрного ринку праці [5]. Нерозвиненість ринку праці в аграрному секторі України і, як наслідок, праценадлишковість села дозволяють приймати працівників на короткий термін, легко їх звільнювати й наймати і, таким чином, впроваджувати у сферу найму та використання робочої сили елементи дискримінації.

Слід відзначити, що шляхи вирішення проблем зайнятості населення, у тому числі сільського, закладаються в державних програмах стратегічного призначення. Серед сукупності таких програм, розроблених зокрема й для аграрного сектору України, особливо слід відмітити проект Концепції комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України, що проходить експертизу в Громадській раді Міністерства аграрної політики та продовольства України [6].

Особливості цієї програми (проекту) полягають у тому, що:

- це програма розвитку, а не підтримки. Вона націлена на розбудову того, чого в сільському господарстві України ще немає, і на реформування того, що діє неефективно. Дотації потрібні тільки на реформи, що відбуватимуться протягом терміну дії програми;
- вона проактивна, оскільки зорієнтована і на реальність, і на чинники впливу, і на світові тенденції;
- у ній надається прерогатива аграрному бізнесу. Держава ж повинна створити лише систему стимулів і мотиваторів, які задають для аграрного

бізнесу вектори розвитку й темп здійснення перетворень та змін за цими векторами із задіянням інструментів державного регулювання;

- програма будується на принципах, які максимально виключають можливість корупції, забезпечуючи прозорість та зрозумілість алгоритмів фінансування, рівний доступ сільгоспвиробників до застосовуваних державних інструментів, відповідність пропорцій фінансування визначеним пріоритетам.

Реалізація програми – це шлях системних реформ, орієнтований на збалансоване, поступове, поетапне досягнення аграрним бізнесом економічної незалежності від державних дотацій та субсидій, а також на перетворення сільського господарства України на впливовий чинник продовольчої безпеки світової спільноти.

Програма включає напрями вирішення соціально-демографічних і кадрових проблем. Зокрема припускається, що технологічне переоснащення аграрного комплексу має забезпечити суттєве зростання продуктивності людської праці, нарощування її науко- та інтелектоємності. На цій основі мають бути забезпечені сприятливі передумови для суттєвого підвищення підприємствами агробізнесу заробітних плат працюючих. Покращення соціально-побутових умов працівників, що мешкають у сільській місцевості, та розвиток сільських територій мають відбуватися на підґрунті доходів від податків підприємств агробізнесу та інших видів підприємницької діяльності на цій території.

Поряд із цим, недоліком цієї програми є те, що розвиток сільського господарства та вирішення соціально-економічних і трудових проблем ставиться в залежність від розвитку аграрного бізнесу за умови, що держава здійснює заміну корупційних механізмів на прозору та зрозумілу систему відносин. За такої постановки питання окремі вчені та фахівці вбачають у перспективі деградацію сільських громад, життєвого середовища та земельно-ресурсної бази країни.

У країнах світу, які є лідерами на міжнародних агропромислових ринках, селяни інституційно захищені від руйнівного впливу великого капіталу. Тому вчені-економісти України враховують, що формування ефективних економічних і соціальних інститутів у сільській місцевості передбачає, перш за все, об'єднання зусиль та реальну участь у цьому процесі держави, аграрного бізнесу й сільського населення. Об'єднані зусилля, на їх погляд, слід спрямувати на розвиток таких інститутів і форм економічного та соціального життя на селі, які б допомагали реалізовувати нагальні потреби й корінні інтереси переважної частини сільського населення, посилювали ініціативу "знизу", активізували підприємницьку, творчу та інноваційну діяльність селян [7; 8].

Саме на це й спрямована діюча Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року (від 19 вересня 2007 р. № 1158).

Відтворення соціально-економічного життя в українському селі з урахуванням інтересів та ініціативи селян можливе лише шляхом формування самоврядних сільських громад. Для цього необхідно створити економічну базу розвитку громад, інтегрувавши фермерські господарства в ринок шляхом створення відповідного інституційного середовища. Роль забезпечуваль-

них інститутів при цьому мають виконати реальне місцеве самоврядування та організації на базі громад, у рамках яких повинні розроблюватися й реалізовуватися повсякденні та перспективні колективні плани сільської спільноти, розв'язуватися проблеми спільної життєдіяльності громади, у тому числі у відносинах із великими холдингами [9].

На наш погляд, такий концептуальний підхід, спрямований проти агрохолдингів, є більш правильним, оскільки агробізнес, орієнтований на світові ринки збуту, не виконує функцій збереження аграрних екосистем та вирішення демографічних та соціально-економічних проблем села. Враховуючи те, що весь їх комплекс "лягає на плечі" держави, необхідне також суттєве й термінове коригування Державної цільової програми розвитку українського села (до 2015 року) в частині регулювання та координування процесів розвитку великого агробізнесу та інших форм організації праці в селі з метою досягнення повної зайнятості й створення сприятливих умов праці та гідної її оплати в сільській місцевості.

1. Влада "доїть" АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tyzhden.ua/Economics/29717
2. Фахівці про ситуацію з безробіттям і бідністю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unian.ua/.../468345-fahivtsi-pro-situatsiyn-z-bezrobittjam-i-bi
3. Чопенко В. "Працевлаштоване" село / В. Чопенко // Дзеркало тижня. – 2009. – № 5.
4. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний комітет статистики України. – К. : Укр. центр соціальних реформ, 2009.
5. Махсма М. Особливості сучасного ринку праці в аграрному секторі України / М. Махсма // Економіка України. – 2010 – № 12.
6. План роботи на 2012 рік / Громадська рада. – Режим доступу : www.minagro.gov.ua/page/?1295/
7. Концепція комплексної державної програми реформ та розвитку сільського господарства України. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minargo.gju.ua/page/?11044
8. Решитько Т.В. Проблеми розширення сфери зайнятості сільського населення [Електронний ресурс] / Т.В. Решитько. – Режим доступу : www.kntu.kr.ua/doc/zb_19_okon/stat_19/24?pdf
9. Бородіна О. Чи зможе Україна стати світовим аграрним лідером? / О. Бородіна // Дзеркало тижня. – 2011. – № 33.

Транслітерований список джерел

1. Vlada "doi't" APK [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : www.tyzhden.ua/Economics/29717 [in Ukrainian]
2. Fahivci pro sytuaciju z bezrobittjam i bidnistju [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : www.unian.ua/.../468345-fahivtsi-pro-situatsiyn-z-bezrobittjam-i-bi [in Ukrainian]

3. Chopenko V. "Pracevlashtovane" selo // Dzerkalo tyzhnja. – 2009. – № 5. [in Ukrainian]
4. Zovnishnja trudova migracija naselennja Ukrai'ny. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrai'ny. – K. : Ukrai'ns'kyj centr social'nyh reform, 2009. [in Ukrainian]
5. Mahsma M. Osoblyvosti suchasnogo rynku praci v agrarnomu sektori Ukrai'ny // Ekonomika Ukrai'ny. – 2010 – № 12. [in Ukrainian]
6. Plan roboty na 2012 rik / Gromads'ka rada. – Rezhym dostupu : www.minagro.gov.ua/page/?1295/ [in Ukrainian]
7. Koncepcija kompleksnoi' derzhavnoi' programy reform ta rozvytku sil'skogo gospodarstva Ukrai'ny. – 2010 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : www.minargo.gjv.ua/page/?11044 [in Ukrainian]
8. Reshyt'ko T.V. Problemy rozshyrennja sfery zajnjatosti sil'skogo naselennja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : www.kntu.kr.ua/doc/zb_19_okon/stat_19/24?pdf. [in Ukrainian]
9. Borodina O. Chy zmozhe Ukrai'na staty svitovym agrarnym liderom? // Dzerkalo tyzhnja. – 2011. – № 33. [in Ukrainian]

Отримано 29.03.12

С. В. Мельник, канд. екон. наук, Г. Б. Кошелева, канд. екон. наук,

І. В. Ретивцев

ПРОБЛЕМЫ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В статье рассмотрены проблемы занятости сельского населения с учетом его профессионально-квалификационного и возрастного состава, статуса занятого и места его проживания. Дана оценка основным положениям проекта Концепции комплексной государственной программы реформ и развития сельского хозяйства в Украине.

Ключевые слова: сельское население, занятость, безработица, рынок труда, сельская местность, городские поселения, государственная программа.

S. V. Mel'nyk, Candidate of Econ. Scien., G. B. Kosheleva, Candidate of Econ.

Scien. I. V. Retivtsev

THE PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF RURAL POPULATION AND WAYS OF THEIR SOLUTIONS

The article deals with the problems of employment of rural population with account for its professional qualification and age composition, status of employment and place of residence. The relevant estimation had been provided for main principles of the Concept of complex state program of reforming and development of agric culture in Ukraine.

Keywords: rural population, employment, unemployment, labor market, rural, urban, public program.